Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.

Aflevering 2. **Juni 1919.**

De Verklaring van den Tekst

door

Dr. T. HOEKSTRA.

Naar de opvatting der Modernen is de preek een toespraak over een godsdienstig onderwerp, gehouden voor een vergadering die tot religieuze stichting samenkomt. De prediker kiest nog een tekst als uitgangspunt, maar laat hem in den regel links liggen, verklaart niet, maar volgt een door hem zelf gekozen gedachtengang, en geeft een inhoud die hem goed toeschijnt. De prediker staat boven zijn tekst. Men verwacht van hem dat hij in aesthetischen vorm religieuze stof zal bieden, die een persoonlijk karakter draagt, bezield voorgedragen, en weergave van zijn religieus voelen.

De predikers van ethische richting nemen in hoofdzaak hetzelfde subjectivistische standpunt in. Zij gaan niet uit van een objectief gegeven openbaring in de Heilige Schrift, maar van de geloofservaring der gemeente. Wanneer een tekst behandeld wordt, beschouwt de Ethische dien tekst uit de H. Schrift als een uiting van het geloofsleven van mannen die religieus hoog stonden en door Gods Geest werden geleid. Een prediker zou echter even goed een gezegde van een geestelijk rijke en diepe persoonlijkheid uit de vorige eeuw kunnen kiezen, omdat er volgens hen geen principieel onderscheid is tusschen de leiding des Geestes bij de auteurs der Bijbelboeken en machtige Christelijke persoonlijkheden in onzen tijd. De prediker vertolkt, met gebruikmaking van Schriftwoorden, wat er in zijn geloovig bewustzijn leeft. Zijn

ervaring is een voorbeeld van hetgeen er in het geloovig bewustzijn der gemeente aanwezig is.

Beiden, zoowel Modernen als Ethischen, nemen bij de prediking positie in het subject, dat gelooft en geèstelijke realiteiten ervaart. Laten we nu de Modernen verder buiten beschouwing, dan kan van de prediking der Ethischen opgemerkt dat menigeen van orthodoxen huize weldadig wordt aangedaan door de mystieke warmte, door de aansluiting aan het geloovig bewustzijn van onzen tijd, door het aan de orde stellen van vragen die thans in het hart van menigeen opkomen en door het weergeven van hetgeen er in het geloovig subject beleefd wordt. Maar op den duur moet, afgezien van andere bezwaren, de prediking der Ethischen den geloovige onbevredigd laten omdat zij slechts de wisselende ervaringen van het subject brengt, den objectieven geloofsgrond ondermijnt, twijfel kweekt, en in laatster instantie de norm ter beoordeeling van het echte en onechte, Gode welgevallige en niet welgevallige in de religieuze ervaring, het onderscheid tusschen hetgeen uit den ouden en hetgeen uit den nieuwen mensch voortkomt, niet kan aangeven.

Het kenmerkende en tegelijk heerlijke van de gereformeerde prediking is, dat zij uitgaat van het objectief in de H. Schrift als Woord Gods gegevene, de heilsopenbaring der H. Schrift ontvouwt, en deze als maatstaf bij het geestelijk leven aanlegt.

De prediking is geen reflex van des Christens geloofservaring maar een mededeelen van de zuivere leer, een brengen van het evangelie, een verkondigen van het door God geschonken heil voor zondaren, een boodschappen in Gods naam van heerlijke verlossingstijding.

De hoofdinhoud van deze verkondiging is de openbaring Gods in Jezus Christus tot onze zaligheid, de blijde boodschap dat God in Christus zondaren genadig is (Joh. 3 : 16). Dit is onder alle nevelen en schaduwen de inhoud van de openbaring onder de Oud-Testamentische bedeeling, maar in het volle daglicht is die heilswil Gods tot onze zaligheid getreden onder het N. Testament, toen God door den Zoon

tot ons sprak (Hebr. 1 : 1). Niemand, ook geen enkele van de rijk begaafde Godsmannen des O. Testaments heeft ooit God gezien, maar de eengeboren Zoon, die in den schoot des Vaders is, die heeft Hem ons verklaard (Joh. 1 : 18). Zoo is de prediking een aangename tijding, een bediening der verzoening (2 Cor. 5 : 18). De gezanten Gods bidden van 's Heere wege: laat u met God verzoenen.

Zoo is Christus, het middelpunt der Schrift, ook de inhoud der prediking. Van alle prediking, zoowel onder heidenen en van het christelijk geloof vervreemden als in de vergadering der gemeente des Heeren, moet de gekruiste en opgestane Christus inhoud en centrum zijn.

Die heilsopenbaring, reeds begonnen in het paradijs na den zondeval, is afgesloten door de volle verwerkelijking der zaligheid in Christus Jezus, die in heilshistorie en heilsleer den heilsweg onder leiding des Geestes heeft doen beschrijven.

Deze, door Christus gegeven, in de H. Schrift voor ons liggende openbaring is de inhoud der prediking. Het Woord Gods, dat in de Heilige Schriften des Ouden- en des Nieuwen Testaments is gecodificeerd, moet door den prediker verkondigd worden. Hij mag de preekstof niet putten uit eigen levenservaring. Hij zou aan zijn Zender ontrouw worden, wanneer hij bevinding en gevoelige zielstoestanden zou beschrijven in plaats van den Zaligmaker in zijn dierbaarheid te teekenen; hij zou in den grond een prediker van zichzelf zijn (2 Cor. 4 : 5).

Ook kan de religieuze ervaring der gemeente geen inhoud der prediking zijn. De prediking zou arm worden, den behoeftigen Christen in plaats van den rijken Jezus in het middelpunt plaatsen, den Zaligmaker zijne eere onthouden en de zielen berooven van de ware spijs, die alleen de harten kan voeden. Wie den Christen in plaats van den Christus predikt, moge door deze prediking naar den mensch een tijd lang de gemoederen streelen, hij laat het hart onbevredigd en doet op den duur de zielen, die naar Jezus vragen, verhongeren.

Nu werpt men van de zijde der Mystieken en voorstanders

van het inwendige licht wel tegen, dat het werk des Heiligen Geestes in ons hart toch ook op den kansel moet worden behandeld en het werk Gods in ons niet mag weggedoezeld. Dit is volkomen waar. Het werk des H. Geestes mag in de bediening des Woords niet miskend, en in een volgend artikel, dat over de Toepassing handelt, zal dat nader in het licht gesteld worden. Maar onverzwakt blijve gehandhaafd dat het werk van Christus wordt toegepast door den H. Geest, dat Christus de verwervende en verdienende oorzaak van onze zaligheid en Hij alleen het Brood des Levens is. Het is een omkeeren van de orde wanneer men het werk des Geestes aan dat van Christus zou willen laten voorafgaan en het objectieve uit het subjectieve afleiden. De H. Geest neemt alles uit Christus en past het door Hem verworven heil aan ons toe. Waarbij dan nog komt, dat, wanneer men zijn standpunt neemt in de religieuze ervaring, het ten eenenmale onmogelijk is uit te maken wat in onze ervaring van den H. Geest is en wat aan den wortel van ons eigen hart ontsproot. De norm om te beoordeelen wat van God en wat van ons zelf is, ontbreekt.

Daarom dient de prediker positie te nemen in het objectieve en den Christus der Schriften, het Woord Gods, te prediken. De prediking is bediening des Woords. Met alle talenten die God schonk en met gebruikmaking van de hulpmiddelen der wetenschap die hem ten dienste staan, heeft de prediker na te speuren wat God de Heere tot ons spreekt en door verkondiging van den inhoud des Woords de gemeente te bouwen. De prediker blijft altijd aan het Woord onderworpen en de gemeente komt nooit boven het Woord uit, geen enkele kan, zonder weg te zinken, drijven op de innerlijke ervaring, ook voor den rijkst begenadigde blijft het Woord onmisbaar voedsel voor zijn ziel, het licht op den levensweg, het kompas naar den hemel.

Omdat Christus nooit los te denken is van den H. Geest, omdat het objectieve (het welk vooropgaat) steeds gevolgd

moet worden door en zich verwerkelijken in het subjectieve, is het noodzakelijk dat in de prediking, gelijk het trouwens ook door de predikers bij uitnemendheid, de apostelen, geschiedde, de verklaring des Woords vergezeld ga van de toepassing des Woords. De waarheid in den tekst geopenbaard, moet ontvouwd worden, en daarna aangewezen hoe die waarheid verband houdt met ons leven, hoe wij tegenover die waarheid staan, op welke wijze ze in ons wordt verwerkelijkt. De prediker moet niet alleen Christus verkondigen, maar ook den weg wijzen om tot Christus te komen. Bij elke preek hoort een toepassing. Een preek zonder toepassing is geen preek.

Door onze Gereformeerde vaderen is dit helder ingezien. Ze hebben eenstemmig verklaard dat de preek is: verklaring en toepassing van het Woord Gods. *Joh. Hoornbeek* omschrijft in zijn Tractaat over de wijze van preeken van 1645 de preek als de heilige handeling waarbij Gods Woord ontvouwd en toegepast wordt tot opbouw der gemeente. *Joh. Martinus* noemt in zijn Homiletiek, die 1651 het licht zag, de preek een rede die door den dienaar van God en Jezus Christus in Zijn naam uit het Woord Gods tot de gemeente gehouden wordt, waarin de leer der waarheid die naar de godzaligheid is of een stuk er van wordt verklaard en toegepast tot opbouw der menschen in geloof en gehoorzaamheid en tot hun eeuwig heil, vooral echter tot eere van God en Jezus Christus. *David Knibbe* geeft in zijn Handleiding tot de heilige welsprekendheid, waarvan de zesde druk in 1697 verscheen, als definitie van de preek : zij is een heilige handeling van den dienaar des Woords voor de gemeente, waarbij het Woord Gods wordt ontvouwd en toegepast tot eere Gods en opbouw en zaligheid der hoorders.

De preek is explicatie en applicatie van het Woord Gods.

De homiletische verklaring onderstelt de literarische exgese. Vóór de homileet den tekstinhoud kan indenken, moet hij

door de gewone wetenschappelijke exegese van den grondtekst vastgesteld hebben wat de zin en beteekenis is van het Woord Gods dat behandeld zal worden. Exegese van den hebreeuwschen of griekschen tekst is beslist noodig. Een predikant die den kansel beklimt en zijn gemeente gaat stichten zonder den grondtekst te hebben ingezien, koestert weinig eerbied genoeg voor het Woord Gods. Juist omdat we in de Heilige Schrift met het Woord G o d s te doen hebben, en het Woord G o d s aan de gemeente moet worden bediend, is het de roeping van den prediker met de grootste nauwgezetheid en teederheid vast te stellen wat God zegt. Daartoe is onderzoek van den grondtekst noodzakelijk. Een predikant, die een wetenschappelijke opleiding genoot maar zijn Hebreeuwsch en Grieksch niet onderhoudt en uit traagheid den grondtekst nooit weer opslaat, toont geen helder inzicht in zijn roeping te hebben en niet voldoende te beseffen de verantwoordelijke taak die hem van Gods wege is opgelegd. Dienaren des Woords met bizondere gaven, tot het predikambt toegelaten naar artikel 8 van de Kerkorde, voelen het als een groot gemis dat ze bij hun studie van het Woord Gods niet tot den grondtekst kunnen doordringen.

Bestudeering van den oorspronkelijken tekst kan er toe leiden dat de dienaar op goede gronden tot de conclusie komt, dat de vertaling van het Woord Gods, gelijk die in onzen Statenbijbel wordt gegeven, niet juist is. Zoo schijnt bv. Haggaï 2 : 8 rechtstreeks te spreken van den Messias als den Wensch aller heidenen d. i., zegt de Kantt., Christus den welken alle natiën zouden wenschen te omhelzen, zich tot zijne kerke begevend. Er staat echter niet in den tekst z ij z u l l e n k o m e n t o t d e n w e n s c h a l l e r h e i d e n e n maar: de g e w e n s c h t e d i n g e n (d. i. d e k o s t b a a r h e d e n) v a n d e h e i d e n e n z u l l e n k o m e n. De Kantteekening wijst zelf reeds naar deze vertaling heen. De Leidsche Vertaling geeft den zin terecht aldus weer: ook alle volkeren zal ik in opschudding brengen, zoodat de schatten van alle volken herwaarts komen.

De grondtekst leert ons dus dat men b.v. in den adventstijd niet naar Hagg. 2 : 8 mag preeken over Christus als de wensch der heidenen. Eerbied voor het Woord Gods verbiedt dit.

Wanneer een dienaar des Woords van een tekst een gewijzigde vertaling geeft, dan is daartegen op zichzelf geen enkel bezwaar in te brengen. Evenwel moet hij in de overtuiging verkeeren dat hij zijn talen zóó goed kent dat hij in staat is op deugdelijke wetenschappelijke gronden van de Vertaling des Statenbijbels af te wijken. Hij moet er ook van verzekerd zijn dat hij het vertrouwen van zijn gemeente bezit en deze hem acht omdat hij voor Gods Woord buigt. In dat geval wordt er tegen een betere vertaling van de zijde der gemeenteleden geen bezwaar ingebracht. Zij hebben wel geen enkele controle, maar vertrouwen hun leeraar. Het is echter aan te raden niet telkens weer nieuwe vertalingen te geven. Over het algemeen is de Statenvertaling goed, en een predikant moet geen jacht maken op teksten, die anders zouden kunnen worden overgezet. Wanneer de dienaar des Woords weinig eerbied heeft voor het machtige werk onzer Statenvertalers en voortdurend critiek oefent, zou hij den bodem van het geloof aan de H. Schrift in haar Nederlandschen vorm bij de eenvoudigen kunnen ondergraven. Ze zouden licht kunnen zeggen: „als die vertaling zóó onzeker is, waaraan moet ik mij dan vasthouden? Het geldt de hoogste en eeuwige belangen, het heil mijner ziel!" Om deze reden moet de zaak van de Bijbelvertaling op den kansel met groote omzichtigheid worden behandeld.

Het is bepaald af te keuren wanneer candidaten of jeugdige dienaren die nauwlijks tot den arbeid zijn ingegaan, de gemeente telkens vermoeien met herziene of nieuwe vertalingen. Het gebeurt wel, dat zoo'n jonge man het air aanneemt, dat hij veel beter kan overzetten dan onze Statenvertalers. Och, zoo merkt hij op, die hebben het voor hun tijd wel aardig goed gedaan, maar ze wisten er toch weinig van! Geen wonder dat zoo'n jongmensch door zijn geringe be-

scheidenheid bij de eenvoudigen geen vertrouwen wekt en niet gemakkelijk ingang vindt. Een jong predikant kieze liever de eerste jaren geen teksten, waarvan de vertaling op goede gronden aan bedenking onderhevig is maar wachte tot hij het volle vertrouwen van zijn gemeente bezit. Ook dàn zij hij met nieuwe vertalingen spaarzaam, want heusch, een nieuwe vertaling van een tekst is nog niet ieders werk, ook al is men candidaat of doctorandus in de theologie.

De verklaring van den tekst moet dus beginnen met de literarische exegese. Door eigen kennis van de talen en met behulp van commentaren moet nauwkeurig vastgesteld worden wat de zin is van het Schriftwoord, dat aan de gemeente zal worden uitgelegd.

Van al dat geleerd materiaal komt niets op den kansel. Niemand leidt de gasten de keuken binnen, en de hoorders mogen niet worden onthaald op woordafleidingen uit het Hebreeuwsch of Grieksch of op citaten van duitsche en engelsche commentatoren. In de achttiende eeuw hielden sommige predikanten ellenlange geleerde vertoogen op den kansel, maar gelukkig maakt, een enkele uitzondering daargelaten, het tegenwoordig geslacht van predikanten zich aan deze dwaasheden niet meer schuldig.

Zoodra door de literarische exegese de zin van den tekst is vastgesteld en de beteekenis der woorden en het verband, waarin ze met elkaar staan den homileet duidelijk is, moet het s p e c i f i e k e van den tekst gezocht worden. Ieder Woord Gods heeft iets eigenaardigs, iets speciaals. En dat speciale moet door den homileet worden ontdekt. Hij moet er achter komen wat de bizondere bedoeling des H. Geestes, de intentio Spiritus Sancti is geweest met dit Woord. Is dit speciale hem duidelijk geworden, dan wordt hij bewaard voor het debiteeren van algemeenheden en vindt hij bij het indenken daarvan een rijkdom van stof. Hoe specialer de tekstgedachte is, des te rijker de preekinhoud. Het eigenaardige en bizondere wordt vooral gevonden door de studie van het tekst v e r b a n d. Men kan over een tekst niet goed preeken

zonder eerst minstens het geheele hoofdstuk te hebben geëxegetiseerd. Let men op de personen tot wie het Woord werd gesproken, den tijd wanneer, de omstandigheden waaronder, den gedachtengang waarin het voorkomt, enz. dan zal het speciale van den tekst den prediker niet ontgaan.

Zal de tekstverklaring tot haar recht komen, dan dient de homileet te onderzoeken en straks in de preek uit te werken, in welk verband de tekst staat met de hoofdgedachte van de Godsopenbaring, nl. het heil in Jezus Christus. Sommige teksten zijn centraal, maar andere liggen meer aan den omtrek en de verbindingslijn met den Christus moet worden gezocht. Die is o v e r a l, want geheel de H. Schrift is Christusopenbaring, maar niet op elke plaats is die even spoedig te zien. Toch m o e t die gevonden worden en aangewezen. Geschiedt dit niet, dan beantwoordt de prediking niet aan den eisch dat ze Christusprediking moet zijn, wordt ze arm en laat het hart koud en hongerig. Wanneer over Abraham gepreekt wordt, dan moet Abraham in elk onderdeel van zijn rijk leven beschouwd worden in het licht van de heilsbelofte en in zijn beteekenis voor de vervulling daarvan. Wordt de wet gepredikt, dan verneme de gemeente die stemme Gods niet slechts van Sinaï, maar van Golgotha als een woord van Hem die zijn leven voor onze zonden gaf en die Gods wet voor ons geheel heeft volbracht.

De homileet moet bij de verklaring ook te rade gaan met de Belijdenis der Kerk. De dienaar des Woords is tevens dienaar der Kerk en mag niets verkondigen dat in strijd is met de confessie die door de Kerk is aangenomen in overeenstemming met Gods Woord. Zich aan de Belijdenis te oriënteeren biedt ook nog een ander voordeel: het werkt bevruchtend bij het indenken van de Schriftgedachten en leert die beter verstaan.

Heeft men op deze wijze den zin van het Schriftwoord gevat, dan moet het ingedacht en verwerkt worden. Na ernstig gebed trachte de prediker in te dringen in den inhoud, de diepte te peilen, den rijkdom van ideeën te zien die er ver-

scholen liggen. De tekstgedachte moet gaan leven, in haar grootheid voor ons staan en zulk een indruk op ons maken dat ze door haar majesteit ons als het ware overweldigt. Wordt het inwendig oog door den H. Geest verlicht, dan zien we al meer rijkdom en schoonheid in de waarheid, dan behoeven we niets in den tekst in te leggen maar stroomt een vloed van heerlijke ideeën uit den tekst ons toe.

Van groote beteekenis is hier, dat men niet met zijn denken in het abstracte blijft hangen (het abstracte denken is van waarde om helderheid in de begrippen en ideeën te krijgen) maar afdaalt tot het concreete en met het geestelijk aanschouwingsvermogen de dingen voorstelt gelijk ze in de werkelijkheid zijn. Ook de heils leer moet voor de gemeente zooveel mogelijk concreet worden behandeld.

Natuurlijk komt bij de ontwikkeling van de tekstgedachten het verschil in begaafdheid aan het licht. De een ziet dieper en scherper dan de ander. Het vermogen der inventie (de vinding) van de preekstof is bij allen niet even sterk ontwikkeld. Maar toch — indien de prediker, ook wanneer hij een man is van bescheiden gaven, vroeg in de week met zijn preekwerk begint, ijverig studeert en mediteert, biddend worstelt om in te dringen in de groote Godsgedachten, zal hij parelen van groote waarde vinden. Ook bij de voorbereiding voor de preek, ook bij het verklaren van een tekst is van toepassing: die bidt die ontvangt, die zoekt die vindt, die klopt dien zal opengedaan worden.

En gaat de tekst open, en ziet de homileet de schatten des heils, dan weidt zijn ziel met een verwonderend oog, dan wordt zijn hart vol, dan spreekt de mond, dan vliegt bij het schriftelijk fixeeren de pen over 't papier.

Ontsluit de dienaar op den Sabbat het Woord Gods voor de gemeente en verklaart hij de Schrift, dan wordt de Christen geestelijk gevoed, versterkt en verrijkt, dan dankt hij zijn God voor den rijkdom van het Woord en zingt: aan alle volmaaktheid heb ik een einde gezien, maar Uw gebod is zeer wijd!

Iets over de metaphysica der moderne theologie in Nederland.

door

Dr. H. W. SMIT te 's Graveland.

In onze dagen heerscht er in de kringen der moderne theologie zulk een geweldige crisis en vindt er in moderne kringen zulk een enorme „Neu-Orientirung" plaats, dat dit verschijnsel onder ons de meest mogelijke aandacht verdient.

Het oude, rationalistische en naturalistische modernisme is voorbijgegaan, een nieuw, rechtsch niet-rationalistisch en niet-naturalistisch modernisme is opgekomen [1]). Geheel andere principiën dan vroeger, geheel andere conclusiën dan weleer, ja zelfs sterk traditionalistische tendensen maken zich geldend. De Geref. theologie zal haar tegenstanders op geheel andere slagfronten ontmoeten dan vroeger.

Doel van dit artikel is om te trachten deze geweldige omkeering historisch te schetsen en zoo mogelijk onze positie tegenover dit nieuwe modernisme eenigermate te bepalen. Tot dit doel zal dan eerst een korte historische en critische schets van het oude modernisme moeten voorafgaan, ten einde daarna als vanzelf over te kunnen gaan tot het in beeld brengen van de huidige metaphysische [2]) en theologische situaties. En bij dit alles beperken we ons zooveel mogelijk tot Neerlands erve.

1) Als karakteristiek diene het geschrift „Rechtsmodernisme" door Prof. Dr. K. H. Roessingh. (Synthese, IV no. 7), 1918.

2) Metaphysica is datgene wat boven het natuurlijke ligt. Deze en dergelijke aanteekeningen voegen wij hier en daar op verzoek bij voor onze niet-geschoolde lezers.

I.

Het oude modernisme.

Ons beperkende tot Nederland is het toch niet mogelijk iets van het Nederlandsche modernisme te zeggen zonder eerst gewezen te hebben op David Friedrich Strauss († 1874), den eersten modernen theoloog der 19e eeuw.

Vóór Srauss sluit de theologie steeds een voorzichtig verdrag tusschen de gegevens der natuurwetenschap en het supranatureele, tusschen causaliteit en wonder, nà hem is er geen sprake meer van compromis, noch in Duitschland, noch te onzent. Na hem en door hem gaat de moderne theologie haar eigen loopbaan. En dan bedoelen wij niet den Strauss der zeventiger jaren met zijn „Der alte und der neue Glaube". Toen had Strauss' theologie in den darwinistischen triomf reeds haar materialistisch bankroet geleden en was geen theologie meer. Maar dan bedoelen wij den Strauss der dertiger jaren, den Strauss die kwam uit Hegels school. Met Strauss' „Leben Jesu" [1]) begint in 1835 de moderne theologie en het jaar van het verschijnen dezer studie opent een perspectief in de geheele moderne beweging der 19e eeuw, zoowel binnen als buiten Duitschland.

Dit begin der oude moderne theologie is hartstochtelijk radicaal. „Das Leben Jesu" is met haat geschreven, haat „nicht so sehr gegen die Person, als gegen den übernatürlichen Nimbus, mit dem sie sich umgeben liess und mit dem sie umgeben wurde. Strauss wollte ihn darstellen als einen einfachen Menschen, ihm die Prachtgewänder, mit denen er angetan war, herunterreissen und ihm die Lumpen wieder umwerfen, in denen er

1) D. F. Strauss, Das Leben Jesu, 2 dln., 1835 en 1836; een populaire uitgave verscheen in 1864.

in Galiläa gewandelt hatte" [1]. „Wat dunkt U van den Christus?" dat is de vraag, waarom 't in alle eeuwen is gegaan. En toen de moderne theologie den moed vond op deze vraag een positief en beslissend antwoord te geven, toen droeg die theologie haar eigen karakter en ging haar eigen loopbaan. Hartstochtelijk, met haat zet Strauss zich aan zijn taak in bovengenoemd citaat omschreven. „Gründlich" wil hij het wonder „beseitigen" [2], en inderdaad, hij doet dit. Beide lijvige deelen van „Das Leben Jesu" zetten zich consequent aan de taak om alle bijbelberichten die „mit den bekannten und sonst überall geltenden Gesetzen des Geschehens unvereinbar" [3] zijn, tot het rijk der mythologie te verwijzen. Die „überall geltende Gesetze" zijn dan ten eerste: dat „in die Kette der bedingten Ursachen niemals die absolute Causalität mit einzelnen Acten eingreift", zoodat theophanieën, hemelstemmen, wonderen en profetieën, engel- en duivelverschijningen en inwerkingen tot het rijk der fabelen behooren — en ten tweede: de wet der evolutie, nl. dat ook in de geweldigste epochen en bij de geweldigste gebeurtenissen nochtans alles zich volkomen wetmatig ontwikkelt en zich volkomen op „natuurlijke" wijze laat verklaren.

Gegeven deze dogmata is de moderne „Umgestaltung" [4] van het Christendom voor Strauss een lichte en blijde zaak. De drie eerste Evangeliën verklaart hij tot onbewuste verdichtingen, het vierde Evangelie tot een bewuste verdichting.

---

1) A. Schweitzer, Von Reimarus zu Wrede, 1906, p. 4. Vertaald: „Haat, niet zoozeer tegen den persoon als wel tegen den bovennatuurlijken glans waarmee hij zich omgeven liet en waarmee hij omgeven werd. Strauss wilde hem uitbeelden als een gewoon mensch, hem de prachtgewaden waarmee hij bekleed werd, weer afrukken en hem de lompen weer omwerpen, waarmee hij in Galilea gewandeld had".

2) Leben Jesu, 1840[4], I § 1 - 16. Vertaald: „Grondig opzijzetten".

3) a. w., 1840[4], I p. 100 v. Vertaald: „alle bijbelberichten, die met de bekende en verder overal geldende wetten van 't gebeuren onvereenigbaar zijn. Die overal geldende wetten zijn van: 1e dat in den keten der vaste oorzaken nooit de absolute oorzakelijkheid met enkele daden ingrijpt".

4) Omvorming.

Bij Mattheüs, Marcus en Lucas is dat dan zóó gegaan, dat de oorspronkelijke en eigenlijke gebeurtenissen niets anders waren dan beelden van geestelijke crisissen in het overspannen gemoed van Paulus (1 Cor. 15 : 5 v.), en dat deze fantasmata allengs de gestalten van Christophanieën kregen, iets wat bij oosterlingen lang niet vreemd was, zoodat „vermöge des apologetischen Bestrebens, alle Zweifel an der Realität derselben abzuschneiden, es ganz natürlich war, dass die Christophanien sich immer mehr consolidirten, von stummen Erscheinungen zu redenden, von geisterhaften zu essenden, von sichtbaren zu handgreiflichen wurden" [1]. Het is interessant om te lezen, hoe Strauss zich inspant deze mythische verklaring van het oorspronkelijk Christendom aannemelijk te maken. Over het vierde Evangelie denkt Strauss zeer onwelwillend. Johannes geeft een bewuste verdichting zonder meer, ongeveer zooals Homerus bij 't schilderen van 't gesprek tusschen Odysseus en Calypso. Johannes laat den Christus spreken, zooals de Christus in hem spreekt „und projicirt die Bilder seines Innern auf die ruhige Wand der Vergangenheit" [2], onder invloed der Alexandrijnsche logosspeculatie een zuivere ideeënconstructie gevende en niets meer.

Zietdaar in 't kort den inhoud van „Das Leben Jesu", een boek dat gansch Duitschland in rep en roer zette en in alle landen „epochemachend" [3] was. Natuurlijk dat de orthodoxie doodelijk ontsteld over de belangstelling, die aan Strauss, werk ten deel viel, naar de pen greep ter apologie, edoch,

1) Leben Jesu, II p. 635. Vertaald: „zoodat, tengevolge van het apologetische streven om allen twijfel aan derzelver realiteit af te snijden, het heel natuurlijk was, dat de Christophanieën zich allengs meer consolideerden, van stomme verschijningen tot sprekende, van geestelijke tot etende en van zichtbare tot tastbare verschijningen werden".

2) a. w., 1864, I 25. Vertaald: „en projiceert de beelden van zijn innerlijk op den rustigen wand van het verleden".

3) D. i.: een nieuwen tijd scheppend.

deze apologie was niet bijster sterk en Strauss heeft dan ook voor de apologeten der traditie niet veel meer over dan goedmoedigen spot [1]). Van Hengstenberg († 1869) den leider der orthodoxie spreekt Strauss als van den man „der das Joch der symbolisch-kirchlichen Lehre mit allen ihren Konsequenzen auf sich genommen hat" [2]). Ook met de Roomsche apologeten Edgar Quinet (Revue des deux mondes van 1838) en Brentano speelt hij het vrij gemakkelijk klaar. Ja, het succes volgt de pen van Strauss getrouw, zijn theorieën maken school overal en in alle landen en „siegesbewusst" zet de groote meester zich aan 't schrijven van zijn dogmatiek, de „Christliche Glaubenslehre," de eerste, de eenige en de groote dogmatiek van het oude modernisme [3]), pantheïstisch-natuurphilosophisch van het begin tot het einde en gestadig als thema voerende het gronddogma der oude modernen, nl., dass die Wissenschaft auf keinem Punkte die göttliche Causalität unmittelbar in ihre Reihen eintreten lassen darf" [4]).

Deze dogmatiek biedt het voordeel, dat ze op eenmaal alle modernisme der 19e eeuw karakteriseert en zoodoende een perspectief biedt tot op den uitgang van het oude modernisme in onze dagen. En boven „Das Leben Jesu" heeft ze voor, dat ze niet alleen den persoon van Jezus beschouwt,

1) Streitschriften zur Verteidigung meiner Schrift über das Leben Jesu und zur Charakteristik der gegenwärtigen Theologie, 1837, III p. 1-54.

2) Vertaald: „welke het juk der kerkelijke symbolenleer met al haar consequenties op zich genomen heeft."

3) Strauss, Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft dargestellt, 2 dln., 1840 en 1841, de eenige dogmatiek van het oude modernisme, want Scholtens „Leer der Hervormde Kerk" was niet veel meer dan een getrouwe reproductie der werken van Strauss.
Vertaling van het citaat: „n l. dat de wetenschap op geen enkel punt de goddelijke causaliteit krachtdadig in haar rijen mag laten binnentreden."

4) a. w., I, p. 680 alsmede passim.

doch de gansche theologie modern „umdeutet". Pantheïstisch-materialistisch zet Strauss in met zijn scheppingsbeschouwing [1]). Eenerzijds zegt hij Hegeliaansch dat de schepping is een eeuwig wezensproces Gods, wiens „ewiger Eingang in sich selbst durch seinen ewigen Ausgang aus sich selbst bedingt ist" [2]), anderzijds zegt hij tegelijk materialistisch (en in dezen materialistischen tendens schuilt alreeds het bankroet van zijn gansche theologie, gelijk hij dit in zijn ouderdom in „Alter and neuer Glaube", zelf heeft moeten uitspreken), dat bij de schepping het organische „unter gewissen Umständen" uit het anorganische is voortgekomen, zoodat „die erste Menschenbildung als een natürlicher Prozess, als das Ergebnis des Zusammentreffens" gewisser physikalischer Bedingungen" [3]) moet worden opgevat.

Met dit laatste is Strauss een zuiver voorlooper van Haeckel geweest. Maar toch heeft deze materialistische tendens in zijn dogmatiek niet de overhand en verdwijnt weldra weer in de moderne panthëistische en Hegelsche constructie. Verderop heet dan ook „scheppen" niet de onmiddellijke daad Gods zooals de orthodoxie dit leert, „sondern zunächst ist es die Materie, als die erste Entäusserung oder genauer das unmittelbare Dasein der göttlichen Idee, woraus sie (die Materie) in aufsteigenden Stufen zuerst als Leben in der Natur, dann als Geist im Menschen, und in diesem mit dem Verlauf seiner geschichtlichen Ent-

1) Pantheïsme en materialisme blijken in de 19e eeuw steeds elkanders keerzijde te vormen, cf. mijn: De Natuurphilosophie en het Theïsme, 1917, C. 1 en C. 2.

2) a. w., I p. 660. Vertaald: „wiens eeuwige ingang in zichzelf door zijn eeuwigen uitgang uit zichzelf bepaald is".

3) a. w., I p. 681, alwaar Strauss zich voor deze gedachten beroept op geschriften van Burdach, Carus, Schelling, Oken en Bayrhoffer. Vertaald: „zoodat de eerste vorming van den mensch als een natuurlijk proces, als het samentreffen van bepaalde stoffelijke voorwaarden moet worden opgevat".

wicklung immer volständiger zu sich selber kommt" [1]). Het supranatureele is derhalve de dubbelganger van het natureele (gelijk het hedendaagsche psycho-monisme van Prof. Heijmans in Groningen en het parallelisme nog aloos leert) en aangaande het supranatureele kan Strauss vanaf het begin tot het einde zijner dogmatiek deze stelling doorvoeren: „In der Offenbarung erkennt der Mensch die eigenen Gesetze — wonicht durchaus seiner Vernunft, doch seines Gefühls und seiner Einbildungskraft —, wieder; er reicht dem doppelgängerischen Ebenbilde die Hand: und es verschwindet, indem es in ihm selbst zurückgeht" [2]).

Het zou te ver voeren, dogma voor dogma Strauss' moderne „Glaubenslehre" na te gaan. Vanaf de scheppingsgedachte tot aan de gedachte der voleinding volgt deze dogmatiek consequent en eerlijk de in de gegeven voorbeelden neergelegde pantheïstisch-natuurphilosophische grondgedachten. En de leer aangaande Jezus keert in deze dogmatiek vanzelf versterkt terug op dezelfde wijze als in de kort te voren verschenen uitgaven van „Das Leben Jesu". Het is de ééne en dezelfde moderne gedachte die meesterlijk volgehouden een geheel theologisch systeem bouwt, consequent natuurtheoretisch georiënteerd, een „weefsel met Hegeliaanschen inslag en materialistische schering". De causaliteit, dat is het schibboleth van Strauss moderne theologie en met voorliefde noemt Strauss' de gesloten natuurcausaliteit den edelsten zenuw der geschiedenis. Noch het materialisme, noch het pantheïsme (de twee eenige rich-

2) a.w., I p. 716. Vertaald: „maar het is de materie, als de eerste gedaante of liever als het eerste onmiddellijke wezen der goddelijke idee, waaruit zij (n.l. de materie) in opstijgende graden, eerst als leven in de natuur, dan als geest in den mensch en dan in dezen in verloop zijner geschiedkundige ontwikkeling steeds volkomener tot zichzelf komt".

3) a. w., I p. 355. Vertaald: „In de openbaring herkent de mensch de wetten zelve — zooal niet steeds van zijn denken, dan toch van zijn gevoel en zijn fantasie —; hij reikt den dubbelganger de hand en deze verdwijnt terwijl hij in hem zelf terugkeert".

tingen die bestaansrecht hebben volgens Strauss) kent een God die persoonlijk is en in de wereldorde ingrijpt [1]). De natuurwetten zijn het wezen Gods en alle gebeuren is absoluut identiek met den zich verwerkelijkenden wil van God, zoodat „ingrijpen" onmogelijk is. Als het theïsme tracht te spreken van een „persoonlijk" God, die in de natuurorde ingrijpt, dan is deze persoonlijke God niet absoluut meer en dus geen God, want dan is Hij aan den tijd onderworpen en van den tijd afhankelijk. Neen, zegt Strauss, alle doen Gods is een eeuwige daad, een eeuwig, onveranderlijk natuurproces. God en wereld, supranatureel en natureel, absoluutheid en persoonlijkheid, geest en vleesch, genade en natuur, dat is feitelijk alles hetzelfde, slechts van verschillende zijden bezien, bezien van boven en van beneden. En zonde en genade vormen geen conflict doch zijn slechts de beide keerzijden derzelfde zaak, nl. de eeuwig wordende wil van God, het eeuwig zichzelf ontplooiende en in zichzelf terugkeerende wezen van God. Zonde is evenzeer schijn als genade een schijn is, in den grond is het één. Slechts de menschelijke beperktheid ziet het als een tweeheid, maar het zuivere denken lost deze tweeheid op en ervaart het in zichzelf als den éénen alomtegenwoordigen pantheos.

Zietdaar dan de thans verouderde en vervallen, maar in de 19e eeuw zoo bloeiende moderne theologie geboren. Geboren eenerzijds uit den Hegelschen slotbouw van het Duitsche idealisme, geboren anderzijds uit de zich geweldig ontplooiende natuurwetenschappen der wordende 19e eeuw. De enorme ontdekkingen op alle natuurwetenschappelijk gebied, de geweldige opbloei van het „exacte" weten, de nauwkeurigheid en zekerheid waarop de natuurwetenschappelijke wetten en methoden prat gingen, dat alles maakte vanaf ongeveer Hegels dood in de dertiger jaren der vorige eeuw de natuurwet troef op alle gebied van het menschelijke weten. Ja, de usurpatie van het natuurwetenschappelijke was zóó groot, dat

1) a. w., I § 8, 10, 17.

geen enkele wetenschap als wetenschap kon blijven gelden, indien zij niet haar cijns in ten naastenbij 100 pCt. aan de natuurwetenschap betaalde. Vooral toen het darwinisme met de evolutie-theorie zich paarde aan dezen natuurwetenschappelijken opbloei, was het karakter der 19e eeuw bepaald en het fundament voor de oude moderne theologie gegeven. Het grondbeginsel van het exacte, natuurwetmatige, het principe der gesloten natuurcausaliteit, dat dreef er toe om alle „bovennatuurlijke" openbaring absoluut te loochenen, het „wonder" principiëel te verwerpen, en om een „diesseitige" religie te zoeken die binnen de perken bleef, welke nu eenmaal „fix und fertig"[1]) door de natuurtheoretici waren vastgesteld. Het evangelie der evolutie-leer, de „hypnose der 19e eeuw" (Dr. A. Kuyper), consequent op natuurkundig en geschiedkundig terrein beide toegepast [2]), vervluchtigde al het individueele, verschematiseerde al het algemeene en trachtte als einddoel het geheel van alle natuurkundig en geschiedkundig „worden" saam te vatten tot één natuurphilosophischen pantheos. Dit is de metaphysica der 19e eeuw. En deze metaphysica kwam uit in de drie groote phaenomena dier eeuw, nl. in het *Darwinïsne* op natuurkundig gebied, in het *Marxisme* op geschiedkundig gebied en in de samenvatting van deze beide, het theologisch en philosophisch *modernisme* of *pantheïsme* op het engere metaphysische gebied. Eén metaphysische gedachte is het dan, die aan alle drie phaenomena gemeenschappelijk ten grondslag ligt, nl. de pantheïstische materie, of materialistischen pantheos [3]). Hier-

---

1) d.i.: „kant en klaar".

2) De 19e eeuw verdeelde alle wetenschap, zoowel van den geest als van de stof onder deze beide categorieën: a. natuurkundige en b. geschiedkundige wetenschappen. Theologie en philosophie vinden dan onder de laatste groep een plaats. Vanzelf dat deze natuurtheoretisch bepaalde indeeling absoluut verworpen dient te worden.

3) Dat pantheïsme en materialisme steeds in elkander overgaan blijkt o.a. sterk in H a e c k e l, die volbloed materialist was en is en tegelijk als volbloed pantheïst zich ontpopt (cf. Gott-Natur, 1914, Kristallseelen, 1917).

mede is het karakter der oude moderne theologie voor alle landen, en ook voor Nederland, op eenmaal geteekend. Overal en in alle landen toonde dit oude modernisme zich door het materialisme gedragen, door het exacte bepaald, door de evolutie-leer geleid en tot het „diesseitige" beperkt, terwijl de kleur van het geheel steeds een min of meer sterk pantheïsme verried.

De apologie tegen de oude moderne theologie heeft zich voornamelijk tegen de bijbelcritiek der 19e eeuw gericht. Doch dit was jammer. De bijbelcritiek was voor de oude modernen niet doel, doch slechts middel, het middel om de orthodoxe opvattingen te ontwortelen en zichzelf vrijbaan te maken. De apologie heeft zichzelf bovenmate verzwakt door dit hulpmiddel der moderne theologie aan te tasten en te bestrijden, terwijl ze de eigenlijke moderne theologie zelve in haar philosophischen basis onaangetast liet. Mede daardoor heeft de oude moderne theologie zoo breede zege kunnen bevechten [1]).

Maar wat de apologie vergat, heeft God zelve bewerkt. Strauss' leven is een wonder leven geweest. Hij heeft de gansche geschiedenis van alle moderne theologie, ook van de Nederlandsche moderne theologie in zijn eigen persoon doorleefd. Ook het bankroet der oud-modernen heeft Strauss mee moeten maken. Nog eenmaal stelt de oude meester in 1872 [2]) de vraag der verhouding van geest en natuur, gelooven en denken, theologie en philosophie, maar hij stelt de vraag met de bitterheid van hem, die alles verloor. Aan het darwinisme en haeckelianisme heeft al het geestelijke in hem zich den dood gegeten. Zijn modernisme is in atheïstisch materialisme overgegaan en ondergegaan, en de geheele

1) Toch is de bijbelcritiek voor de oud-modernen zeer zeker een machtig hulpmiddel geweest, het middel en het voertuig, waarmede de modern-godsdienstige gedachte als met de ellebogen zich een weg baande door alle sterkten der traditie heen tot in het hart van het oude orthodoxe geloof.

2) Der alte und der neue Glaube, 1872. Strauss stierf in 1874.

geestdriftige dogmatiek van 1840 ligt in puinhoopen uiteen. Zijn moderne theologie is weg. Niets dan Haeckels naturalisme is overgebleven. Theologisch is „Der alte und neue Glaube" een volledig bankroet, een dood boek, een abdicatie van alle theologie. En Friedrich Nietzsche „von der Höhe seines vermeintlichen schopenhauerschen Pessimismus aus verspottet den gefallenen Helden" [1]).

Gelijk het Strauss gegaan is, zoo is het overal der moderne theologie vergaan. Strauss' geschiedenis vanaf „Das Leben Jesu" in 1835 tot „Der alte und neue Glaube" in 1872 is een beeld geweest der religionsphilosophie van de geheele 19e eeuwsche moderne theologie.

In Frankrijk ging 't nog sneller en éclatanter dezen weg dan in Duitschland. Daar was Ernest Rénan († 1892) de moderne theoloog bij uitnemendheid. Zijn „Vie de Jésus" dat hij te Ghraza ontwierp en in 1863 uitgaf, heeft de Fransche moderne theologie beheerscht, maar haar tegelijk vernietigd. Rénan's „Vie de Jésus" was niets dan een „dramatique", een lyrische pastorale over het Christelijk geloof, een speelsche theatrale navolging der Duitsche modernen. Maar daarom voltooit zich het bankroet der Fransche oud-modernen in hem nog sneller dan in Duitschland bij Strauss. Rénan's kunstvolle doch oppervlakkige „dramatique" bracht de historisch-literaire bijbelcritiek in Frankrijk totaal in miscrediet, vernietigde zichzelf, doch verstompte ook tegelijk de gevoelens voor diepere religieuze en theologische studie. Romantische phrasen, meesterlijk Fransche theatraalkunst, met sentiment geparfumeerde Bergrede-ideeën hebben den ernst der vraag naar de transcendentie Gods en naar de realiteit van het supranatureele uit den Franschen geest verdreven. Sneller dan ergens elders ging de Fransche oud-moderne theologie in een volslagen atheïstisch naturalistisch realisme ten onder.

Ook Nederland, het van ouds theologische Nederland,

1) A. Schweitzer, Von Reimarus zu Wede, 1906, p. 75.
Vertaald: „Vanuit de hoogte van zijn zoogenaamd Schopenhauersch pessimisme bespot den gevallen held".

heeft het modernisme op zijn bodem zien opkomen, zien bloeien en zien vergaan [1]).

De grootmeester van het oude modernisme in Nederland is geweest Mr. C. W. Opzoomer, hoogleeraar in de wijsbegeerte te Utrecht, die met buitengewone scherpzinnigheid begaafd dialectisch en logisch het modernisme tot den Hollandschen geest ingang trachtte te verschaffen. De „lites opzoomerianae" [2]) dateeren van 1845 en zijn daarna geen oogenblik van de lucht geweest tot Scholten de aandacht van dezen strijd aftrok en aan Leiden boeide.

De strijd begon met den aanval van Opzoomer op de apologetiek van Dr. J. J. van Oosterzee [3]), een aanval die een stroom van tegenschriften verwekte en zoowel Van Oosterzee als Opzoomer er toe bracht hun standpunt nader te adstrueeren [4]).

Nog meer dan elders concentreert zich hier de strijd om de bijbelcritiek. En dit is eenerzijds jammer, want daardoor verzwakte de Utrechtsche apologie zich bovenmate; maar anderzijds is het toch ook geen wonder, want er is geen naturalistisch moderne theologie mogelijk zonder bijbelcritiek

---

1) Dit artikel stelde zich ten doel om alleen het modernisme in Nederland te behandelen, doch dit is onmogelijk zonder eerst Strauss genoemd te hebben en anderzijds: Wie Strauss behandeld heeft, heeft ook de Nederlandsche moderne theologie behandeld. De laatste geschiedenis is een facsimile van de eerste.

2) D. i.: „De Opzoomeriaansche twisten".

3) J. J. van Oosterzee, Proeve over den tegenwoordigen toestand der apologetische wetenschap en hare wenschelijke ontwikkeling in onze dagen; eerste artikel in de juist opgerichte „Jaarboeken voor wetenschapp. theologie", I 1845, p. 1—75; C. W. Opzoomer, drie artikelen in „De Gids", 1845, ter beoordeeling van Van Oosterzee's „Proeve".

4) Van Oosterzee, 2 art. in Jaarb. v. wet. Theol., 1846; Opzoomer, De gevoelsleer van Dr. J. J. van Oosterzee beoordeeld, 1846 (Herdruk van de Gidsartikelen, vermeerderd met vele aanteekeningen alsmede met een dupliek ter weerlegging der anticritiek van Van Oosterzee).

en er is geen orthodoxie tegenover zulk 'modernisme mogelijk zonder principiëele verwerping der bijbelcritiek. Daarom wordt de Schriftbeschouwing het schibboleth waaraan men tegenstanders en medestanders herkent. En dit nog meer dan in 't buitenland, daar de aloude Calvinistische beschouwingswijze meer nadruk legt op de Heilige Schrift dan de buitenlandsche niet-Calvinistische orthodoxieën dit plegen te doen, terwijl anderzijds de philosophische scholing hier te lande toch niet van dien aard was en is als in het philosophische Duitschland.

Zoodoende viel de strijd tusschen het oude modernisme en de 19e-eeuwsche orthodoxie bijna uitsluitend op het gebied der Schriftbeschouwing en bleef het eigenlijke hoofdterrein van de botsing, d.i. het gebied der metaphysica, der philosophie, der grondleggende dogmata, nagenoeg gansch in ruste. Het voordeel dezer situatie was aan de zijde van het modernisme. Immers, de modernen brachten een nieuw en helder systeem, door Strauss op gloedvolle en meesterlijke wijze te boek gesteld, een systeem dat behalve de theologische alle faculteiten der 19-eeuwsche Universiteit vóór zich had en bogen kon op de toejuiching van de geheele natuurwetenschappelijk geïnteresseerde wereld. Tegenover zich vonden zij slechts een apologetische orthodoxie, die het gansche metaphysische en natuurphilosophische terrein gewonnen gaf, den slag in het open veld ontweek, zich terugtrok in de laatste schans, nl. de bijbelbeschouwing en louter defensief daar in stelling bleef staan, van alle kanten onophoudelijk belaagd en belegerd door de alles overweldigende machten van het oude modernisme. Dit was voor de orthodoxie uiteraard een zwakke en harer onwaardige positie, hoe dapper en bekwaam dan ook overigens dit defensief gevoerd mocht worden. De Nederlandsche theologie is daarom des te meer grooten dank verschuldigd aan de herleefde Gereformeerde theologie welke onder leiding van Dr. A. Kuyper en Dr. H. Bavinck zich van dit defensief los wist te maken, den strijd in 't open veld wist over te

brengen en weer opnieuw systeem plaatste tegenover systeem, metaphysica tegenover metaphysica, wereldbeschouwing tegenover wereldbeschouwing en der orthodoxie haar ruggegraat wist terug te geven.

Doch in Van Oosterzee's dagen was men zoo ver nog niet. Diens apologie kon zeker niet sterk worden genoemd. Van Oosterzee beroept zich — en zulks met het doel om de Heilige Schrift voor de critici onbereikbaar en onaantastbaar te maken — op het inwendig getuigenis des Heiligen Geestes, dat hij naar Schleiermacher interpreteert als een „absoluut afhankelijkheidsgevoel" jegens den inhoud der Heilige Schrift, een afhankelijkheidsgevoel dat niet onder de beoordeeling van logica en intellectualisme valt of vallen mag.

Het is Opzoomer niet moeilijk op deze „gevoelsleer" de kracht zijner logica te beproeven [1]). Spottend en hekelend zegt Opzoomer, dat het Christendom nu niet gelijk de helden bij Homerus van een „nevel" gebruik mocht maken om ongezien de kampplaats te ontvluchten. Men moest intellectueel blijven en bewijzen stellen tegenover bewijzen, systeem tegenover systeem, gelijk het Christendom dan ook altijd .... tot op Jacobi en Schleiermacher gedaan had [2]). Maar vanaf Schleiermacher verschool de orthodoxie zich in een nauwen bergpas, ontzegde aan het verstand alle competentie, trok zich terug op 't terrein van 't „gevoel" en eischte van den tegenstander alvorens hij oordeelen mocht eenzelfde gevoel. Dat was een zich omhullen met een onzichtbaar makenden gevoelsnevel. Zulk een gevoelsargument kon slechts dienen a posteriori tegenover iemand in wien in 't geheel geen twijfel meer oprees, maar was ter apologie geheel krachteloos. Neen, als 't Christendom „waarheid" was, dan moest 't ook den strijd op 't waarheidsterrein aandurven en ook met logica en systeem voor

1) Cf. K. H. Roessingh, De moderne theologie in Nederland, 1914, p. 72 v.

2) Opzoomer, Gevoelsleer beoordeeld, p. 7 v.

den dag komen, maar zich niet angstvallig aan dien strijd onttrekken, ja 't heele „waarheidsterrein" gewonnen geven. Zulk een zich onttrekken aan den strijd op Van Oosterzee's wijze was het Christendom onwaardig, empirisch ongenoegzaam en philosophisch onhoudbaar [1]).

Aldus Opzoomer en 't kan niet ontkend, dat zijn oordeel over de orthodoxie veel juiste elementen bevatte. Immers, het testimonium Spiritus Sancti [2]) mag niet dienen om zich te verschuilen en weg te vluchten naar een voor den tegenstander onbereikbaar terrein. Het Kantianisme mag niet uitgebuit om de gansche wereld aan een moderne theoretische „Vernunft" prijs te geven en na deze totaalabdicatie van een wereldbeschouwing zichzelf te troosten met de waarheid der „praktische Vernunft", waar nu toch gelukkig niemand meer iets van zeggen kan, „een gevoelsnevel", zegt Opzoomer terecht. Maar het Christendom is wereldbeschouwing en wil dit ook zijn. Daarom moet de strijd op alle terrein en op 't gebied aller faculteiten open en recht worden gestreden, logica tegen logica, dialectiek tegen dialectiek, metaphysica tegen metaphysica, causaliteit tegen causaliteit, natuurorde tegen natuurwet, theologie tegen theologie. Hierin kwam Van Oosterzee's apologetiek schromelijk te kort, hoe heerlijke geloofsgetuigenissen van dezen machtigen kanselredenaar ook uit mochten gaan. En Opzoomer maakte dankbaar gebruik van de geboden gelegenheid, om Strauss' moderne theologie te propageeren en tot triomf te voeren, meesterlijk alle zwakke plekken der apologetiek bloot leggende en met groote philosophische bekwaamheid de gansche situatie in het voordeel der moderne theologie aanwendende. Nieuws bracht overigens Opzoomer niet veel. Zijn werken zijn een getrouwe copie van Strauss. Alleenlijk staat Strauss philosophisch hooger. Er is meer gloed, meer „geloof", meer „Schwung"

---

1) Opzoomer, a. w., p. 86 v., cf. p. 151 v., p. 199 v.

2) D. i.: Het getuigenis des H. Geestes.

in de werken van Strauss. Opzoomer is veel kouder en nuchterder, veel meer rationalist en dialecticus, veel minder theoloog. De copie is geen verbetering. Het begin van Neerlands oude modernisme is al een degeneratie, vergeleken met het Duitsche oorspronkelijk bij Strauss en de Tübingers.

Het beste leert men Opzoomers rationalisme kennen uit dit thema, dat telkens in de „Gevoelsleer" terugkeert: „Het gaat bij den strijd tusschen orthodox en modern niet om de tegenstelling van een goddelijke openbaring tegenover de menschelijke rede, doch de strijd gaat tusschen de „menschelijke rede van vroeger eeuwen" en die van later. En dan is er geen enkele reden om de denkbeelden van vroeger (de Schrift) zooveel beter te achten dan de begrippen van tegenwoordig" [1]).

Inmiddels krijgt Van Oosterzee tegenover den „Nederlandschen apostel des ongeloofs" weldra steun van Dr. J. I. Doedes, die ongeveer op dezelfde wijze als Van Oosterzee, alle apologie te wapen roept [2]). Tegenover de historische critiek der Heilige Schrift zoekt Doedes zijn kracht in 't bepleiten van de betrouwbaarheid der bijbelschrijvers en eischt een onbevooroordeeld onderzoek der Schrift. Met name beproeft hij de „bezwaren" van Opzoomer tegen de berichten over Jezus' wonderbare geboorte en ontkent op grond van deze proeve op dezelfde wijze alom de gegrondheid der modern-historisch-critische bezwaren [3]).

Alzoo de moderne bezwaren te licht bevindende acht

1) Opzoomer, Gevoelsleer beoordeeld, 1846, p. 199 v. (over de wonderbare geboorte van Jezus Christus), p. 315 v. (over Jezus' wonderdaden). Van Oosterzee noemt Opzoomer den „Nederlandschen apostel des ongeloofs" (Jaarb. v. wetensch. theol., 1847, p. 389 v.)

2) J. I. Doedes, Het regt des Christendoms tegenover de wijsbegeerte gehandhaafd, 1847; Brieven over de Christelijke apologetiek (in de Jaarb. voor wetensch. theol., 1850, p. 3 v., p. 662 v).

3) Doedes, Het regt, p. 19 v., 67 v.

Doedes, dat de hoofdfout der modernen schuilt in hun bevooroordeeldheid. Zij stellen de onmogelijkheid van het wonder en dienen toch ook haar mogelijkheid te stellen.

Men ziet het, Doedes vermag niet om de apologie op hooger peil te brengen. Ook hij beperkt zich tot het „weerleggen van bezwaren" en meent daarmede tegenover de nieuw opkomende naturalistische wereldbeschouwing te kunnen volstaan, niet in staat om den strijd over te brengen op 't terrein der wereldbeschouwing zelve. Zoo moest zijn apologie wel betrekkelijk onvruchtbaar blijven en ook Doedes zelf heeft dit gevoeld. In 1850 verklaart hij in te zien, dat de pantheïstische philosophie evenmin de mogelijkheid van wonderen kan stellen, als het theïsme die mogelijkheid kan ontkennen. Met de leuze „contra principia negantem non est disputandum" [1]) neemt hij daarom afscheid van den strijd, feitelijk de onmacht tot den strijd erkennende.

Inmiddels ontwikkelt zich in Leiden rondom den persoon van Scholten een andere moderne kring, welke op den duur een zuiverder beeld draagt van Strauss en de Tübingers dan Opzoomer vermocht te geven. Aanvankelijk is Scholten zeer onbepaald, biedt nu eens steun aan Van Oosterzee's theorie van het testimonium Spiritus Sancti en gewaagt van Opzoomers ongeloof, maar dan weer laat hij Kants Vernunftkritik los en steunt op Hegelsche wijze Opzoomers rationalisme [2]). Allengs echter ontworstelt Scholten zich aan dit dualisme en elke nieuwe

1) Doedes, Brieven, Jaarb. 1850, p. 676 v. Zeer waar, merkt Opzoomer terecht op, als men er bijvoegt „de consequentiis". 't Debat over de principia zelve echter is niet alleen mogelijk, maar is ook eisch (Gevoelsleer beoordeeld, p. 185 v.). Vertaald: „Met hem, die uw beginselen ontkent, kunt ge niet redeneeren" (Doedes) — „over de gevolgtrekkingen, wel over de principiën zelf (Opzoomer).

2) Breeder over Scholtens aanvankelijke houding, Roessingh, De moderne theologie in Nederland. 1914, p. 75 v., 92 v., 104, werken van Scholten uit dezen tijd, p. 77 v.; cf. D. Chantepie de la Saussaye, La Crise religieuse en Hollande, 1860.

herdruk van zijn hoofdwerk: „De leer der Hervormde Kerk" doet hem beslister en sterker positie kiezen voor een Spinozistisch-Hegelsch monisme, tot hij ten slotte fel deterministisch en anti-supranaturalistisch in 1860 zijn scherpe wondercritiek geeft, het zenith zijner ontwikkeling [1]).

Dat Scholten zich inmiddels in de „lites opzoomerianae" niet onbetuigd laat, spreekt vanzelf. Zoekende naar vastheid ontwikkelt hij zich mede met den gang van het debat.

In dit debat komt in 1850 een belangrijke wending als Opzoomer, de grootmeester van het Nederlandsche modernisme, het speculatief rationalisme loslaat, „de schoone droom, waarop een pijnlijk ontwaken moest volgen" [2]), en wijsgeer der ervaring wordt. Alzoo opnieuw een abdicatie van alle theologie en een overgang in theologisch scepticisme en pessimisme, gelijk als in Duitschland; een bewijs dat „modern" en „theologie" op den duur onvereenigbaar zijn! Een bevestiging van 't oordeel van Schweitzer: „Die modern-historische Theologie mit ihrem Drieviertels-Skeptizismus . . . . " [3]).

Wel krijgt Opzoomer in dit zijn atheologisch empirisme verschillende aanzienlijke medestanders, o.a. Allard Pierson en Busken Huet, die omstreeks 1860 de volle consequenties der moderne theologie openlijk aan de gemeente verkondigen [4]), maar toch is zijn moderne theologie bankroet

1) J. H. Scholten, De Leer der Hervormde Kerk in haar grondbeginselen uit de bronnen voorgesteld en beoordeeld, I 1848, II 1850. De 4e druk verscheen in '61 en '62. „Veeleer een epos dan een godgeleerd stelsel.... alles beeldhouwwerk", prijst Busken Huet. „Het meest jesuïtische en meest onlogische boek, dat immer in fraaien wetenschappelijken dosch op het verleiden van gemoed en verstand is uitgegaan", oordeelt Da Costa.

2) Opzoomer, De Godsdienst, 1867, p. 87.

3) Von Reimarus zu Wrede, 1906, p. 305. Vertaald: „De modern-historische theologie met haar driekwarts-scepticisme".

4) Busken Huet, Brieven over den Bijbel, 1858, bijv. over de wonderen p. 43 v., 421 v., over Christus p. 458 v.; Verschillende geschriften van Allard Pierson, opgesomd bij Roessingh, De moderne Theologie, 1914, p. 110 v.; cf. J. Herderschee, De moderne godsd. richting in Nederland, 1904, A. M. Brouwer, De moderne richting, 1912.

gelijk als die van Strauss, verlaten verschillende zijner medestanders de kerk en komt Opzoomer buiten het godsdienstige leven te staan, zichzelf en zijn richting ten ondergang voerende in empiristisch scepticisme en naturalistisch pessimisme.

Toch was hiermede het oude modernisme nog geenszins ten doode opgeschreven. Integendeel wordt de strijd algemeener en feller alsof juist nu pas het moderne geluid inderdaad tot de massa doordrong en wordt Scholten de algemeen erkende leidsman, Scholten die thans na de zestiger jaren inderdaad modern theoloog is en consequent en nagenoeg letterlijk in geest en streven Strauss en de Tübingers navolgt[1]). Wie Strauss en Baur kent, vindt inderdaad bij Scholten niets nieuws.

Het is dezelfde anti-supranaturalistische theologie, als in Duitschland onder invloed van den bloei der natuurwetenschappen was opgekomen. Eigenaardig Hollandsch in zijn stelsel is, dat hij Van Oosterzee's gevoelsleer modern omwerkt en voor zijn Tübingsch standpunt geldend maakt. Hij annexeert het „getuigenis des Heiligen Geestes" in Van Oosterzee's zin voor de moderne theologie, doch zegt dan dat dit getuigenis noch in graad (gradu) noch in soort (specie) van het natuurlijk redelicht onderscheiden is[2]). Als de kennis, de rede, zich opheft uit het individueele tot het algemeene, dat is: eeuwige en oneindige, dan is dit het getuigenis der H. Geestes. Monistisch-Hegeliaansch indentificeert hij de rede met den panlogos of Heiligen Geest en meent zóó Van Oosterzee's apologie overwonnen te hebben.

Inmiddels is dit slechts een kwestie van naam. Zijn stelsel is hetzelfde wijsgeerig monisme der Duitsche modernen en

1) Vanaf 1864 verschijnen Scholten's bijbelcritische werken: Het Evangelie naar Johannes, 1864; Het oudste Evangelie, 1868; Het Paulinisch Evangelie, 1870. Daarbij te vergelijken: J. H. Scholten, Supranaturalisme, 1867.

2) Scholten, Leer der Herv. Kerk, 4e druk, I p. 202 v.

leert ook en precies op dezelfde wijze, dat b.v. Gods werkzaamheid juist hetzelfde is als en samenvalt met het geheel der onveranderlijke eeuwige natuurwetten, dat „de natuur" het geheel is aller verschijnselen op het gebied der natuurwetenschappen zoowel als op het gebied der geesteswetenschappen en dat er van een orde buiten die natuur geen sprake is en ook nooit sprake kan zijn[1]).

Vroeger, zegt Scholten, toen was de natuur één groot wonder, doch bij 't voortschrijdende licht der wetenschap is dit gebied der wonderen allengs ingekrompen gelijk het gebied der roodhuiden in Amerika [2]), en is bestemd om geheel te verdwijnen. Wat heden nog „onverklaarbaar" heet, zal weldra verklaard zijn. Slechts een kwestie van kennis is het. Kennis is macht, kennis is alles. Zoodra de kennis volmaakt is, is de natuurorde voor ons volkomen doorzichtig en is deze natuurorde hetzelfde wat men vroeger „wezen Gods" placht te noemen. Boven en buiten de natuurorde kan er niets zijn, „le surnaturel serait le surdivin" [3]). Vroeger leefde men in een „tooverwereld" [4]), edoch dat was slechts een kwestie van antieke bespiegeling. Heden bij den grooten bloei van wetenschap en cultuur heeft onze nieuwe tijd ander en beter licht. Daarom weg met het gewone pragmatisme der antieke geschiedenis der heilsfeiten. Thans zij de waarheid gezocht in 't hooger pragmatisme der ideeën. Trouwens, zegt Scholten verder, zoo bedoelde Johannes 't ook al reeds, toen hij bewust afwijkend van de geschiedenis zijn ideeën inkleedde in den vorm van een drama [5]),

1) Scholten, Supranaturalisme, p. 1 v.; Het oudste Evangelie, p. IX—XII.

2) 't Beeld is van Strauss in „Der alte und der neue Glaube".

3) Aldus „Ernest Rénan, nl.: „het bovennatuurlijke zou het bovengoddelijke zijn".

4) Uitdrukking van Busken Huet, Brieven over den Bijbel, 1858, p. 59.

5) Scholten, Ev. naar Joh., p. 398.

en zoo bedoelden het ook de synoptici [1]). Marcus gaf een Christelijk „epos" alleen bedoelend de liefde tot den naaste te prediken, doch bedoelde geenszins een geschiedenis te geven [2]); en zoo ook de andere synoptici. Slechts door de kracht van het speculatief denken was eerst ontstaan de Jezus der synoptici, en was deze Jezus daarna vooral door toedoen van „Johannes" vervormd tot den Christus der orthodoxie [3]).

En zoo gaat Scholten voort, naar Hegel en de Tübingers een reconstructie der geschiedenis ondernemend, welke voldoet aan 't pantheïstisch-materialistisch recept. Een prachtgebouw van speculatief denken was het, edoch slechts revolutie-bouw. Het oude modernisme heeft zich aan het scepticisme den dood gegeten. De critiek is door de critiek vergaan. Scholten was theoloog als Strauss, doch evenmin als Strauss heeft hij zich tegen links kunnen handhaven. Doodelijker dan de orthodoxie was voor de naturalistische modernen het naturalistisch scepticisme. Welbewust heeft het oude modernisme zichzelve geliquideerd. En de curator in dit faillissement was Allard Pierson. Hoeveel koudwaterstralen heeft deze fijnbesnaarde geest niet gegoten op den modernen Tübingschen gloed van Scholten en de zijnen. Hoe kalm en rustig en toch tegelijk hoe inbedroefd en medelijdend heeft deze kunstzinnige geleerde de vierschaar gespannen over de moderne theologie in ons land, vervolgens het vonnis vastgesteld en uitgesproken en daarna het inderdaad ook zelf voltrokken. Pierson's werken beschrijven den ondergang van het oude modernisme en geven tegelijk de „Ansätze" voor het nieuwe en rechtsche modernisme, dat daarna zich ontworsteld heeft aan de naturalistische slavernij der 19e eeuw en nog steeds bezig is zich te ontworstelen.

(Wordt vervolgd).

---

1) Synoptici, d. i.: Mt, Mr, en Lc. Epos d. i.: heldendicht.

2) Het oudste Ev., p. 355 v.

3) Scholten, Supranat. p. 24 v.; Het Ev. naar Joh., passim in 't bijzonder p. 162 v., p. 382 v.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. B. B. Warfield. **Calvijn als Theoloog en de stand van het Calvinisme in onzen tijd.**
Kampen. J. H. Kok, 1919.

J. F. Heemskerk. **Een ernstig woord tot de Geref. Kerken in Nederland naar aanleiding van een diep bedroevend besluit der classis Middelburg.**
Zutphen. J. B. van den Brink & Co., 1919.

Daniël. **Vanwaar en Waarheen?** Kampen, G. Bos.

J. D. van den Velden. **Stemmen des Geestes.** Een Zestal Leerredenen. Rotterdam, J. P. Ungen 1919.

J. H. Landswehr. **Het ethische element in de bediening des Woords.** Kampen, J. H. Kok 1919.

Dr. J. C. de Moor. **Feestrede bij gelegenheid van de herdenking van het 40-jarig bestaan van de Unie „Een School met den Bijbel".** Uitgegeven door en ten bate van de Unie.

Dr. C. B. Hylkema. **Het predikambt in de toekomst.**
Haarlem. H. D. Tjeenk Willink & Zoon, 1919.

Dr. K. Kuiper. **Vier voordrachten over Plato.**
Haarlem. H. D. Tjeenk Willink & Zoon 1919.